

NOORA TIENAHO

Kriittisen ajattelun muistokirjoitus? Adorno-konferenssi Istanbulissa

Turkissa on kesän aikana tapahtunut paljon. Kesäkuussa joukko Adorno-tutkijoita kokoontui Bosporinsalmelle keskustelemaan kriittisen teorian hedelmistä: teorian ja toiminnan välisestä kuilusta, Beyoncéta, Auschwitzista. Heinäkuussa valta koetettiin kaapata ja elokuun alussa peloteltiin jo kuolemanrangaistuksen palauttamisella. Poikkeustilan varjolla kriittinen ajattelu koetetaan kitkeä maasta kaikkineen. Adorno ei tarjoa konkreettisia välineitä tähän taisteluun.

Boğaziçin yliopistolla Istanbulissa järjestettiin alkukesästä kriittisen teorian konferenssi, jossa tarkasteltiin Theodor W. Adornon (1903–1969) poliittista ajattelua. Aihevalinta osui kohdalleen kahdellakin tapaa. Tänä vuonna tulee ensinnäkin kuluneeksi 50 vuotta *Negatiivisen dialektiikan*¹ ilmestymisestä. Teoksessa Adorno kehittää filosofiansa pääsäikeitä: objektin etusijaa, identifioidun ajattelun välttelyä, kohteen ja käsitteen ainaista yhteismitattomuutta, ei-identtisen valaisemista toisiinsa kytkeytyneillä käsiterykelmillä eli konstellaatioilla. Negatiivinen dialektiikka tarkoittaa ristiriitojen ratkeamattomuutta ja armotonta kritiikkiä sekä yhteiskuntaa että omaa filosofista ajatteluaan kohtaan.²

Toisekseen Turkissa on kova tarve kriittiselle ajattelulle. Heinäkuun puolivälin sotilasvallankaappausyrityksen jälkeen kriittisiä ääniä on kuitenkin ryhdytty vaientamaan yhä tehokkaammin. Presidentti Recep Tayyip Erdoğanille vallankaappausyritys oli ”Jumalan lahja”, joka salli laajamittaisten armeijaa, oikeuslaitosta, mediaa ja opetushallintoa koskevien puhdistusten aloittamisen. Tätä kirjoittaessa kymmeniä tuhansia ihmisiä on pantu viralta ja liki 18 000 pidätetty.³

Jo avajaispaneelissa Volkan Cidam Boğaziçin yliopiston politiikan tutkimuksen ja kansainvälisten suhteiden laitokselta totesi maan nykypolitiikan ottaneen askeleen pimeämpään suuntaan, kohti totalitarismia. Kollegansa Zeynep Gambetti korosti etäisyyden ottamista vallitseviin ajatuksiin ja arvoihin sekä akateemisen

vapauden turvaamista. ”Politiikka tarvitsee radikaalia muutosta”, Philip Hogh Oldenburgin yliopistolta jatkoi. Kriittisellä teorialla todettiin olevan sijansa tässäkin maailmanajassa ja Istanbul koettiin hyväksi paikaksi tarvittavalle kehityskeskustelulle.

Norsunluutornit

Teorian ja käytännön välinen suhde puhutti esitelmöitsijöitä. Varsinkin soveltavan Adorno-tutkimuksen tekijät esimerkiksi kasvatustieteen tai politiikan alueilla voivat kohdata hankaluuksia. ”En ole ikinä sanonut mitään, mikä tähtäisi suoraan käytännölliseen toimintaan”, Adorno ilmoitti *Der Spiegelin* haastattelussa vuonna 1969 pian sen jälkeen, kun joukko vasemmisto-opiskelijoita oli järjestänyt siveettömän kohtauksen hänen luennoiltaan. Kriittisestä teoriasta innoituksensa saaneet opiskelijat eivät voineet hyväksyä Adornon osallistumattomuutta ajan poliittiseen kuohuntaan. ”Kysymykseen, mitä tulisi tehdä, voin vastata vain: en tiedä. Voin vain hetyntä analysoida asioita, kuten ne ovat”, Adorno jatkoi haastattelussa. Oletus, että kritisoijan tulisi osoittaa tie parempaan, on pelkkä ”porvarillinen ennakkoluulo”.⁴

Negatiivisessa dialektiikassa Adorno kieltää kahtiajaon käytännön ja teorian välillä, vaikka näiden yhdistäminen uhkaakin alentaa teorian ”palvelijan rooliin”. Itsepintaisesti toistuva kysymys käytännön sovelluksista rajoittaa jo ennakoita ajattelun tuottavaa voimaa. Sitä paitsi kaikki ajattelu on toimintaa, Adorno tuumaa. Se on tulkintaa ja

kritiikkiä, joita ilman käytäntö ei olisi mahdollista. Opiskelijoiden kättämä muutos ei sekään voi toteutua ilman teoriaa – ja sopii toivoa, että teoria, johon he nojaavat, on heidän tiedossaan. Kenties syitä epämuokaviin olosuhteisiin tulisikin hakea liian vähäiseksi jääneestä maailman tulkinnasta.⁵

Dublinin yliopiston professori Maeve Cooke sivusi esitelmässään Adornon epäluuloa poliittisia protesteja kohtaan. Cooken tulkinnan mukaan instrumentaalinen järki on vallannut ajattelun ja kielen, eivätkä ihmiset näe, mikä yhteiskunnassa on vialla. Emme osaa enää kuvitella vaihtoehtoja vallitsevalle. Muutos mahdollistuu vasta onnistuessamme muotoilemaan tarkan kielellisen analyysin pielessä olevasta maailmasta. Tämä vaatii norsunluutorneja.

Uusi kategorinen imperatiivi

”Toimi vain sellaisen maksimin mukaan, jonka voit samalla toivoa tulevan yleiseksi laiksi”, kuuluu Kantin kategorisen imperatiivin yksi muotoilu. Naveh Frumer Tel Avivin yliopistosta esitti, että Kantin moraalilaki edellyttää ajattelun puhdistamista sen sisällöstä, esimerkiksi yksilöllisistä huolen aiheista ja kiinnostuksen kohteista. Tällöin tyhjenee myös moraalisuuden inhimillinen ydin.

Adorno tarttui epäkohtaan ja hahmotteli ’uuden kategorisen imperatiivin’, jossa moraalit kiinnittyy materiaalisuuteen eikä Kantin kuvittelemaan hyvään tahtoon. Uusi imperatiivi on fyysiseen kärsimykseen kohdistuvaa ruumiillista kauhua. Sen voisi muotoilla kutakuinkin: ”Järjestä ajattelusi ja toimintasi siten, ettei Auschwitz tai mikään samankaltainen voi enää tapahtua”.⁶

Tässä kohden voi painottaa sanaa toiminta – pelkkä ajattelu ei enää riitäkään. Moraali säilyy ainoastaan materialistisessa motiivissa, meidän omassa ruumiissamme, sen teoissa ja tunteissa. Tästä juontuu myös moraalin universaalius: kaikilla meillä on kipuu kykenevä keho. Uusi imperatiivi ei vastoin vanhaa edes yritä tarjota vastausta arkipäivän moraalisiin tilanteisiin. Se vaatii meitä ainoastaan olemaan osallistumatta toimintoihin, jotka uhkaavat kääntyä Auschwitzin kaltaisiksi katastrofeiksi.⁷

Dilara Bilgisel Istanbulin Bilgi-yliopistosta pohti esitelmässään, kuinka ihminen voi jatkaa elämäänsä, saati ylläpitää toivoa esimerkiksi sodan aiheuttamien kauheuksien ja epäoikeudenmukaisuuksien jälkeen. Jos oma ystävä tai läheinen on kuollut, mikä oikeus itsellä on elää? *Negatiivisessa dialektiikassa* Adorno puhuu arjesta keskitysleirien jälkeen. Voiko leiriltä sattumalta paennut – hän jonka olisi kuulunut kuolla – jatkaa elämäänsä? Tämä lienee mahdollista, mutta Adorno uskoo selviytymisen edellyttävän sellaista kylmyyttä, jota ilman Auschwitz ei olisi voinut tapahtua. Tästä juontaa selviytyneiden syyllisyys.⁸

Nykypäivään

Totuus on aina historian välittämää ja tulee näkyväksi vain konkreettisisa historiallisissa tilanteissa. Lukiessaan

Adornoa on hyvä muistaa, ettei ole enää 60-luvulla, Susan Buck-Morss New Yorkin yliopistosta (CUNY) huomautti. Jos kriittisen koulukunnan tekstejä tarkastelee ainoastaan filosofian historian näkökulmasta, tekee niille suurta vahinkoa. Adornon jähmettäminen omaan aikaansa on vastoin kaikkea sitä, mitä hän tuli historiasta sanoneeksi. Historia tulee aina aktualisoida.

Buck-Morss lähestyykin Adornon pahamaineista kulttuuriteollisuuskritiikkiä nykypäivän näkökulmasta: hän kehui vuolaasti Beyoncé uutta visuaalista albumia *Lemonadea* (2016). Mustien amerikkalaisen naisten historiaa käsittelevässä teoksessaan Beyoncé käyttää kulttuuriteollisuuden keinoja kulttuuriteollisuutta vastaan.⁹ Nykypäivän mediakulttuuri onkin politisoitunut, ja sitä käytetään massahypnoosin lisäksi myös vallitsevien olojen kritisointiin. Italialainen konferenssivieras huomautti, että hänen maansa televisiosarjat ovat jo jonkin aikaa olleet silmään pistävän poliittisia ja yhteiskuntakriittisiä. Tämän hän arveli johtuvan yliopistojen alasajosta ja siitä, että maassa on käytännössä yksi puolue. Yhteiskunnallisella sensuurilla onkin ollut tapana toimia moottorina uudenmuotoiselle taiteelle.

Turkkilaisen sensuurin syveneminen voi puolestaan johtaa ikäviin seurauksiin kriittisen teorian kannalta. Nähtäväksi jää, toteutuuko ensi vuodelle kaavailtu Hannah Arendt -konferenssi, vai onko maassa tilaa vain hegemoniaa ylistävälle ajattelulle. Tuskin uskaltaisain maahan enää opintomatkaa lähtä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Theodor W. Adorno *Negative Dialektik*. Gesammelte Schriften 6. Suhrkamp, Berlin 1966. Englanniksi *Negative Dialectics*. Käänt. E. A. Ashton. Seabury Press, New York, 1973. Teosta ei ole valittavasti suomennettu.
- 2 Käännös *Der Spiegel* -lehdessä julkaistusta Adornon haastattelusta, *Of Barricades & Ivory Towers*, *Encounter*. Vol. 33, No. 3, 1969, 63–69. Verkossa: unz.org/Pub/Encounter-1969sep-00063.
- 3 Esim. Turkki puhdistaa hallintoaan toisinajattelijoiosta, jo 6 000 otettu kiinni. *HS* 17.7.2016. Verkossa: hs.fi/ulkomaat/a1468724341185; Tutkija: Turkki ei ole niin yhtenäisenä Erdoğanin takana kuin miltä näyttää. *Yle* 7.8.2016 Verkossa: yle.fi/uutiset/tutkija_turkki_ei_ole_niin_yhtenaigena_erdoganin_takana_kuin_milta_nayttaa/9078579
- 4 Käännös Adornon haastattelusta *Of Barricades & Ivory Towers*, *Encounter*. Vol. 33, No. 3, 1969, 63–69. Verkossa: unz.org/Pub/Encounter-1969sep-00063 Alun perin julkaistu lehdessä *Der Spiegel*.
- 5 Adorno 1973, 44–58.
- 6 Sama, 365.
- 7 Itay Snir, The ”New Categorical Imperative” and Adorno’s Aporetic Moral Philosophy. *Continental Philosophy Review*. Vol. 43, No. 3, 2010, 407–437.
- 8 Adorno 1973, 362–363.
- 9 Ks. myös bell hooksin teoksesta esittämä kritiikki: Tuskan tuolle puolen (*Moving Beyond Pain*, 2016). Suom. Antti Ronkainen & Lotta Tenhunen. *Revalvaatio.org*, 2016. Verkossa: revalvaatio.org/bell-hooks-tuskan-tuolle-puolen/